

ORD MED MENING

Festskrift til
Jørgen Steen Jensen
1. november 1998

Redigeret af Jens Christian Moesgaard og Preben Nielsen

Nordisk Numismatisk Union

Några kommentarer kring ett brev från Elias Brenner till Otto Sperling 1705

Torbjörn Sundquist

iden runt 1700 är ur nordisk numismatisk historia mycket intressant. Det är då som början lägges till en klarare bild av den äldsta inhemska myntningen i Danmark, Norge och Sverige. Flera epokgörande rön rörande den tidiga nordiska inhemska myntningen görs under perioden 1690-1710. De stora lärde som var verksamma under den aktuella tiden är främst Otto Sperling (1634-1715) i Danmark samt Elias Brenner (1647-1717) och Nils Keder (1659-1735) i Sverige. Tillsammans med Anne Kromann har Jørgen Steen Jensen i ett flertal uppsatser (Kromann och Jensen 1993, 1995) behandlat Otto Sperling och hans stora insatser inom dansk numismatik.

För några år sedan påpekade Jensen för mig att det finns brev till Otto Sperling från Elias Brenner – svensk numismatiks kanske främsta namn- i Det kgl. Bibliotek i Köpenhamn. Ett av dessa brev (Brenner 1705) är utgångspunkten för denna uppsats. Brevet har tidigare uppmärksammats i en artikel i NNUM 1993 av Kolbjørn Skaare och Jørgen Steen Jensen.

Otto Sperling, som var verksam inom många kulturella områden, hade en livlig korrespondens med Elias Brenners hustru Sophia Elisabeth. Hon var en av Sveriges första kvinnliga författare med huvudsakligen religiöst motivval. Det var via henne som Elias kom i kontakt med Sperling.

År 1691 publicerade Brenner sitt berömda verk *Thesaurus Nummorum Sueo-Gothicorum* och under lång tid därefter arbetade han med att förbättra och utvidga innehållet för att kunna ge ut en ny utgåva. Denna kom dock inte ut förrän 1731, dvs långt efter Brenners död och då med stora insatser från Keder.

Det här aktuella brevet är daterat i Stockholm 7 augusti 1705 och Brenner är i full fart med att omarbeta några planscher för den tänkta nya åvan. Men låt oss inte gå händelserna i förväg utan ta del av vad Brenner har att meddela Sperling. Brevet som är författat på latin är här återgivet in extenso i översättning till svenska. På grund av utrymmesskal är originaltexten inte med.

“Högädle herr rådsherre

Sexton danska mynt, vilka Ni velat skicka mig genom brev till min hustru, överlämnade helt nyligen herr doktor Carstens åt mig. Bland dessa intog konung Abels mynt främsta platsen, och jag aktar det förvisso högt; av de övriga saknades en mycket liten del. För dessa vill jag först och främst, lysande herre, framföra min synnerliga tacksamhet, dessutom vill jag genom magister Frondin, som nu bereder sig att resa till Er, ej litet rörd av Ert rykte, å min sida återgälda lika många svenska mynt i gengåva. Till dess fogas tio Sturemynt

Otto Sperling.
Porträtt från 1696.
Foto Det kgl. Biblioteks
bildsamling, Köpenhamn.

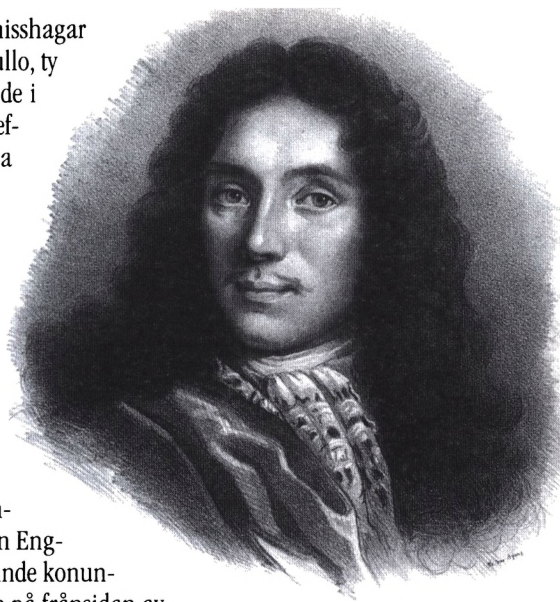

dubbelt, jämte några slagna efter Gustav I:s tid. Det misshagar mig likväl att inte ha kunnat tillmötesgå Er önskan tillfullo, ty Ni önskar bland andra några, som efter 40 års samlande i mitt myntkabinett framstår som unika, men om jag härefter skulle få kännedom om några fler, skall jag gärna meddela Er det.

Nu är jag sysselsatt med att gravera om några gamla koppargraverade planscher som hör till min Thesaurus, i synnerhet den första och den andra, så att två blir fyra. På dessa ser man olika mynt från Sveriges forna konungar, med hela inskrifter som aldrig förut varit kända, i synnerhet av Björn och Olof Skötkonung, av vilka ett mynt uppvisar konungens namn i runor och synes vara slaget innan han antog den kristna tron, men denne konungs övriga mynt bär anglosaxiska bokstäver, framställda på den tid då konungen döptes här av St Sigfrid, som hade invandrat hit från England. Det finns också hos mig ett mynt av den ovannämnde konungens son med den tydliga inskriften ANUND IACOB, och på fransidan av dessa två konungars mynt läses namnet på staden Sigtuna, där de präglades. Bland danska och norska mynt, av vilka en god del stundom grävs fram här och där hos oss och som på olika sätt införlivas med min samling, anser jag tre särskilt minnesvärda, och desto sällsyntare, som de varken omtalas i Mullenius eller påträffas i Iacobaeus' Museum Regium eller dess supplement, och inte heller omtalas något av dem i Thomas Bircherods Specimen. Ett av dessa förvaras i Kungliga Antikvitetsarkivet, de övriga gör i mitt myntkabinett anspråk på en ingalunda vanlig plats. De består av rent silver och är försedda med anglosaxiska bokstäver enligt tidens sed.

Till ära för och som en tjänst gentemot det danska folket skall jag mycket snart gripa mig an med att gravera dem i koppar och förse dem med en kort kommentar. Det första danska myntet är slaget av kung Sven Otto ca år 980 och bär konungens bild med inskriften ZAEN REX AD DENER. Det andra är kung Knut II:s eller Magnus', framställande konungens bild på samma sätt som ovan, jämte inskriften CNVT REX DENOR. Det tredje är slaget i Norge, antingen av Olov den helige eller Olov Skötkonung, av vilka den senare någon tid innehade kungamakten där, ty detta mynt är alldeles likt övriga mynt av samme konung, slagna här i Sverige, men i detta mynts inskrift läses tydligt ONLAF REX NOR, dvs Norges. Det finns ingen anledning att förvåna sig över att det på detta mynt står Onlaf i stället för Olaf, ty detta gamla anglosaxiska uttal används ännu på några platser, i synnerhet på Irland. På fransidan av dessa mynt finns kors omgivet av myntmästarens namn, helt i likhet med anglosaxiska mynt, varifrån på den tiden både svenskar och danskar fick sina myntmästare. Detta kommer med Guds hjälp att behandlas utförligare i mitt numismatiska verk. Farväl store man, och jag ber Er förbindligt att Ni behagar i få ord skriva till mig om vad Ni anser.

Er synnerligen uppmärksamme Elias Brenner.
Stockholm 7 augusti 1705"

*Elias Brenner.
Teckning av J. Cardon 1839.
Foto Jan Eve Olsson, KMK.*

*Nils Keder. Minatyrporträtt
av Elias Brenner i National-
museum, Helsingfors.
Foto ATA, Stockholm.*

Johan Mullenius (1605-1669), den förste verkligt namnkunnige samlaren av danska mynt. Året efter hans död utgavs en katalog över hans samling med titeln: *Numismata Danorum et vicinarum Gentium, Hafniae 1670*, redigerad av Thomas Bartholin.

Holger Jacobaeus (1650-1701), dansk läkare, ämbetsman, domare mm, utarbetade en katalog över samlingen i Det kgl. Kunstammer. Manus till katalogen var färdig 1690 men att få fram kopparstick och tryckning tog längre tid än förväntat och inte förrän 1696 kunde verket publiceras med titeln *Museum Regium*. Johannes Lauerentzen utarbetade ett tillägg som kom 1703 och senare, 1710, en reviderad och utökad utgåva där myntdelen utgjorde den större delen.

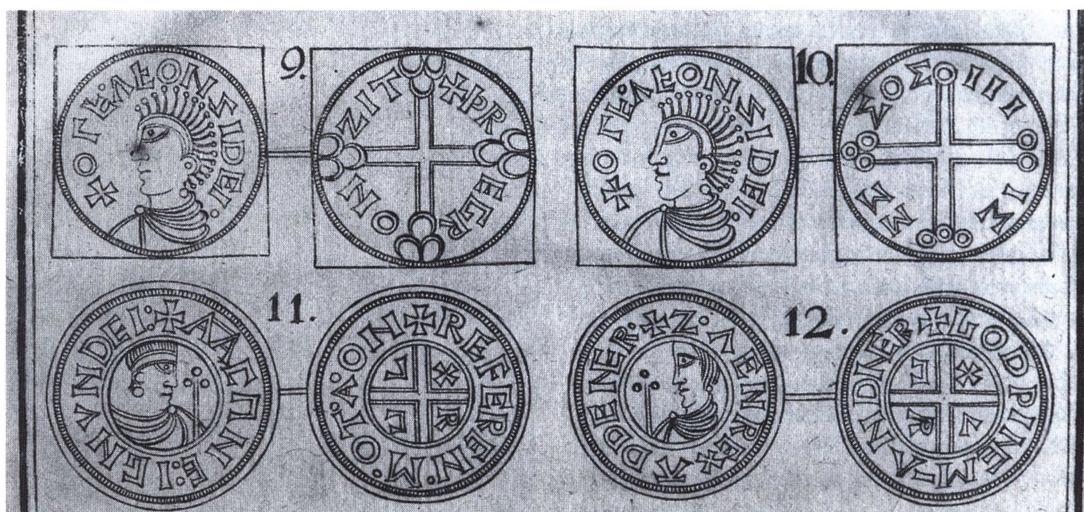
Thomas Broder Bircherod (1661-1731), dansk lärare och numismatiker, utgav det viktiga danska mynthistoriska verket *Specimen Antiquae Rei Monetariae Danorum, Hafniae 1701*.

Anledningen till att jag tycker brevet värt att publicera är flera. Det ger inblick i den tidens nära förbindelser mellan numismatiker i Norden och de svåra bestämningsproblemen inom det egna landets mynthistoria de hade att brottas med. Myntfyndens stora betydelse blir alltmer uppenbar. Brenners uppgifter om de tre sällsynta mynten som han omnämner i brevets senare del är dock det viktigaste. Troligen är det här första gången som ett mynt (av samma typ finns idag 8 kända exemplar) korrekt attribueras till Sven Tveskägg Danmarks förste inhemske myntherre.

År 1704 gjordes ett mycket viktigt myntfynd i Sverige det s k Näs-fyndet. Detta stora fynd innehöll mellan 2000 och 3000 vikingatida mynt. Peringskiöld, som vid tiden för fyndet var sekreterare i Antikvitetskollegium, hade för avsikt att publicera fyndet. Han påbörjade arbetet men slutförde det aldrig. Inte förrän 1968 fick Näsfyndet (Hatz et al 1968) en heltäckande och utomordentlig beskrivning. Däremot utgavs ett verk (Keder 1706) vari författaren beskriver och avbildar totalt 16 mynt varav 7 från Näsfyndet. Sven Tveskäggs mynt har här nr 12. Med stor sannolikhet är det just det mynt som fanns i Näsfyndet.

I Jacobaeus-Lauerentzen tillägg från 1710 avbildas för första gången i dansk litteratur ett riktigt Sven Tveskäggmynt. Av de tre av Brenner i brevet speciellt beskrivna mynten blev två rätt attribuerade medan däremot det som Brenner förde till Olaf den

Detalj från plansch i Keder (1706) med Sven Tveskäggs mynt, nr 12.
Foto Jan Eve Olsson, KMK.

helige eller Olof Skötkonung är slaget för Olaf Tryggvason (Skaare och Jensen 1993). Brenner säger i sitt brev att han inom kort skall göra kopparstick till sina danska vänner på de nyupptäckta mynten. Troligt är att Brenner gjorde kopparsticken till de av Keder i 1706 avbildade mynten. Likheten med den avbildning av Sven Tveskäggmyntet som finns i Jacobaeus-Lauerentzen tillägg är slående.

Via de två nyss nämnda skrifterna uppfyllde alltså Brenner enligt min hypotes sitt löfte. Dock var man uppenbart inte helt eniga om bestämningen på ömse sidor om sundet då Tveskäggs mynt är attribuerat till Sven Estridsen (Jacobaeus-Lauerentzen 1710, blad P.12.2, verso).

I Otto Sperlings omfattande brevsamling finns många fler brev värda att översätta, publicera och kommentera. Mycken ny information finns säkert att hämta där rörande de problem som utmanade numismatikerna kring år 1700 för att få en bättre beskrivning av det egna landets tidiga inhemska myntning.

Källor och litteratur

Brenner, E.: *Brev till Otto Sperling 7 augusti 1705*, *Det Kgl. Bibliotek, Gl. Kgl. Saml.* 3092,4,VI (Översättning Göran Bäärnhielm, Stockholm).

Hatz, G., Linder Welin, Ulla S., Malmer, B., van de Meer, G., Rasmusson, N.L.: "A board from Näs, Österåker, Uppland, found in 1704", *Commentationes de nummis saeculorum IX-XI in Suecia repertis II*, Stockholm, 1968, sid 277-382.

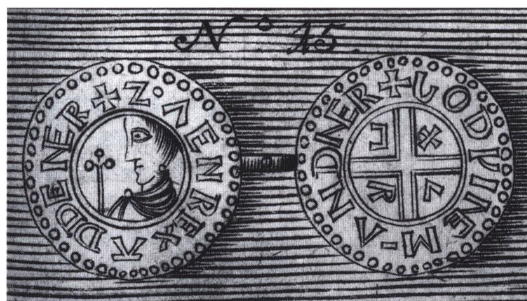
Jacobaeus, O. och Lauerentzen, J.: *Museum Regium....Havniae*, 1710.

Keder, N.: *Nummi Aliquot Diversi Ex Argento Praestantissime*, Lipsiae, 1706

Kromann, A. och Jensen, J. S.: "Otto Sperling (1634-1715) som numismatiker", *NNUM* nr 5, 1993, s. 81 - 86

Kromann, A. och Jensen, J. S.: "Der dänische Gelehrte Otto Sperling (1634 - 1715) als Numismatiker und die Numismatik in Kopenhagen in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts", *Wolfenbütteler Forschungen Band 64*, 1995, s. 71 - 82.

Skaare, K. och Jensen, J. S.: "Olav Tryggvasons mynt", *NNUM* nr 4, 1993, s. 50 - 51

Detalj ur Tab. XXV i Jacobaeus - Lauerentzen (1710). Sven Tveskäggs mynt nr 45. KMK:s ex. Foto Jan Eve Olsson, KMK

English Summary:

Some Comments regarding a Letter from Elias Brenner to Otto Sperling 1705

In the Royal Library in Copenhagen, there are some letters from the renowned Swedish numismatist Elias Brenner (1647 - 1717) to the famous Danish polyhistor and numismatist Otto Sperling (1634 - 1715). In one of these letters, dated August, 1705, Brenner mentions some of the earliest Scandinavian coins struck for the national rulers. In particular, he describes three coins: one for Swegn Forkbeard; one for Cnud II and one for, as he thought, Olav Haraldsson or Olof Skötkonung. The last coin was in fact struck for Olaf Tryggvason. This is however the first time a coin is correctly attributed to the Danish king Swegn Forkbeard. All the coins came from a very important hoard that was found in Sweden, not very far from Stockholm, in 1704.